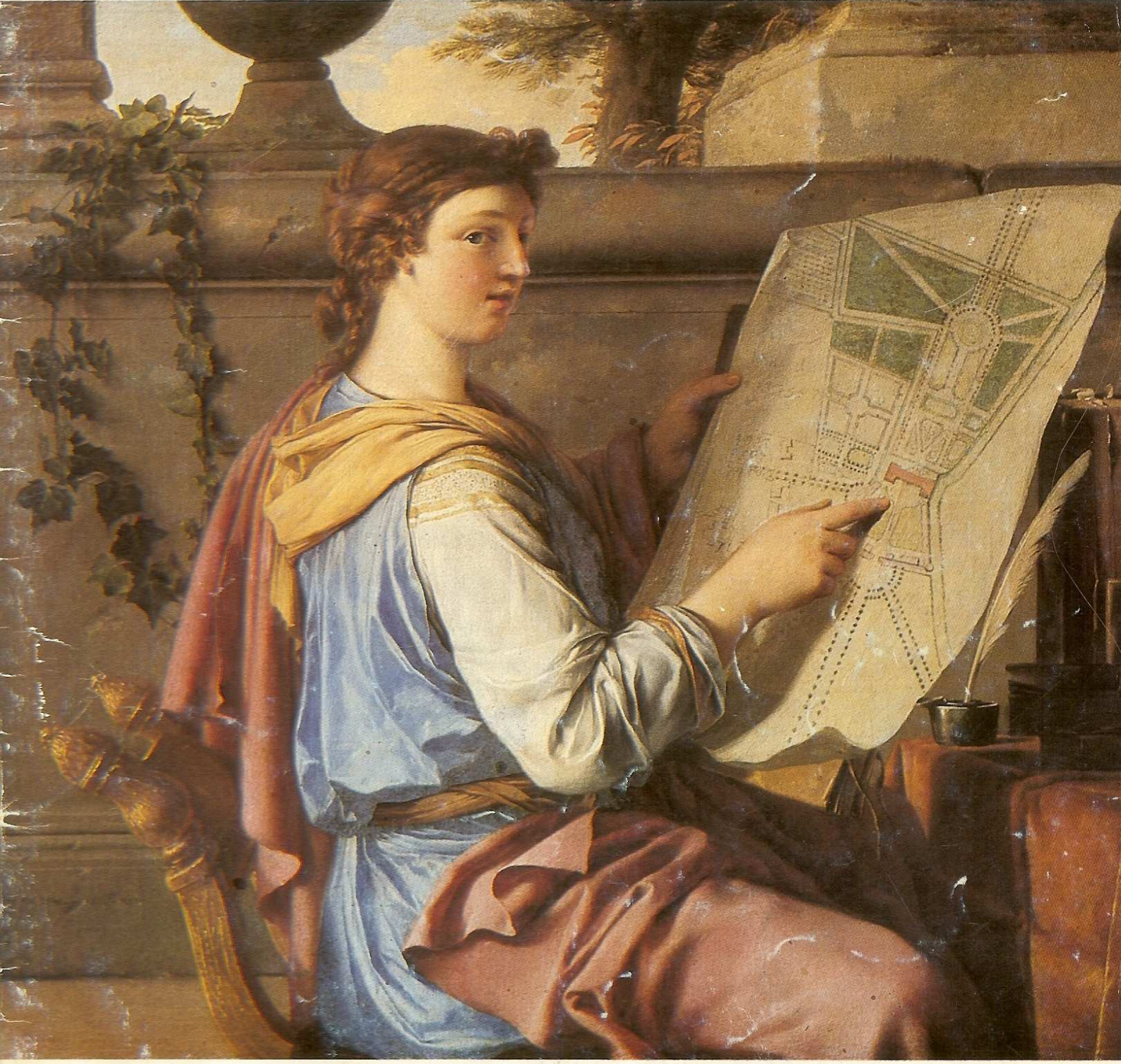

DR. LUCIA ALBERS
BURG. HONCOOPLAAN 1
8051 PJ HATTEM

JAARGANG 1986

7/8

groen
VAKPLAD VOOR GROEN IN STAD EN LANDSCHAP

De tuinkunst tussen de andere kunsten

drs Lucia Albers*

Dit artikel handelt over de intrigerende plaats van de tuinkunst in het totale kader van de schone kunsten¹⁾. Onze waardering voor de tuinarchitectuur, al dan niet gezien als kunstvorm, is naar mijn mening mede bepalend voor de aandacht en zorg die wij voor deze creaties hebben.

In de 18de eeuw hebben tuinen het culturele leven zo sterk beheerst, dat het gebruikelijk werd te spreken over de tuinkunst als één van de kunstvormen. Dat gebeurde niet alleen door tuinarchitecten en hoveniers, maar juist ook buiten deze kring van direkt belanghebbenden. Hieronder wordt uiteengezet onder welke invloeden tuinaanleg tot een kunstuiting werd. Deze opvatting is in de loop van de tijd op de achtergrond geraakt.

Ik heb de indruk dat met de toenemende belangstelling, juist ook voor de historische tuinen, tuinarchitectuur tegenwoordig opnieuw weer als een kunstuiting wordt beschouwd.

Heren houden van hoven

Reeds in de oudheid werden de genoegens van het buitenleven opgehemeld. Het ontwerpen en inrichten van een tuin, het planten, kweken en enten – volgens Cicero de vernuftigste vinding van de landbouw²⁾ – werden beschouwd als een deugd, een goed tijdverdrijf voor een heer. Zo paarde men het nuttige aan het aangename. Cicero herinnert eraan hoe Xenophon al een verhaal vertelt om de lezer te laten inzien dat er niets is dat méér overeenstemt met het karakter van een koning, dan de liefde tot de landbouw. Het verhaal van Xenophon is als volgt. Toen de Spartaanse veldheer Lusander bij de Perzische koning Kuros op bezoek kwam om hem geschenken van de bondgenoten aan te bieden, bejegende Kuros hem zeer gemoedelijk en voorkomend en toonde hem zijn grote tuin, die buitengewoon goed beplant was. Toen Lusander in bewondering stond voor de hoogopgeschoten bomen, de schoon geordende perken, de flink omgespitte en gewiede grond en de aangename geur der bloemen, zegde hij dat het niet zozeer de zorg was, waarmee alles onderhouden werd, die hem trof, maar vooral het klare doorzicht waarmee alles afgemeten en verdeeld was. Kuros antwoordde hem: "Dat heb ik zelf gedaan; elke lijn en afbakening is mijn werk; vele bomen heb ik eigenhandig geplant". Sinds de oudheid hebben vele edelen zich met tuinen bemoeid, met onder hen Johann Moritz von Nassau-Siegen, Frederik Hendrik, Willem III, Lodewijk Napoleon, om nog maar niet te spreken van de vele eigenaren van buitenplaatsen die zich actief met hun grond bezig hielden.

* Adviezen historische tuinen.

Dezallier d'Argenville was een hoog ambtenaar en tuinliefhebber. In zijn boek *La théorie et la pratique du jardinage* (1709)³⁾ benadrukt hij dat ook koningen hielden van de "landbouw, een wetenschap zo aangenaam en zo geacht ten allen tijde door de meest bekwame personen, dat verscheidene koningen en prinseszen zich verwaardigd hebben om, na hun oorlogszaken, zich erom te bekommeren."

Het begrip kunst

Aangezien het voor een heer betamelijk was zich met tuinen bezig te houden, kon de tuinaanleg tot tuinkunst verheven worden.

Waarom gebeurde dat dan pas in de 18de eeuw?

In de 17de eeuw betekent het woord "kunst" nog zoveel als techniek, kunstmiddel, iets dat door mensenhand is gemaakt, in tegenstelling tot natuur. Jan van der Groen schrijft in de inleiding van *Den Nederlandsen hovenier*, 1675: "Konsten, ervaringen en uytvindingen, daer door de Natuur geholpen, verbeterd en verciert wordt, zijnder ontallyck". Ook Pieter de la Cour van der Voort spreekt in 1737⁴⁾ nog over "konstmiddelen", maar niet zo frequent als Jan van der Groen. Bij Dezallier d'Argenville herkent men een tweesoortig gebruik van het woord "art" (kunst): als techniek en als kunstvorm.

Dezallier d'Argenville beschrijft hoe de tuinen uit de tijd van Le Notre en daarna moeten worden aangelegd. Wanneer hij vertelt waar een tuinarchitect aan moet voldoen, vat hij de benodigde kennis en ervaring samen als "l'Art du Jardinage". Degene die tuinen wil aanleggen moet volgens hem "een beetje een meetkundige zijn, kennis hebben van architectuur en goed architectonisch kunnen tekenen, kennis hebben van

ornamenten, de eigenschappen en effecten van alle ontwerpen kennen waar men in de tuinen gebruik van maakt; hij moet vindingrijk zijn en daarbij intelligent en een goede smaak hebben die hij heeft gevormd door mooie dingen te zien, lelijke te bekritisieren en door een ervaring samengevat als de tuinkunst (et par une pratique consommée dans l'Art du Jardinage)."⁵⁾

Het belangrijkste bestanddeel van zijn kennis is dus de architectuur, een van de kunstvormen, die reeds een hoge waardering genoten. De architect J.F. Blondel gaf naast bouwkunst, ook les in tuinarchitectuur, althans de meetkundige en architectonische aspecten daarvan. Uitleg over hoe men planten moest kweken liet hij over aan anderen.⁶⁾

Scheiding tussen kunsten en wetenschappen

Het is pas omstreeks het midden van de 18de eeuw dat men probeert een scheiding tussen de kunsten en de wetenschappen te maken. Argumenten zijn dan dat de kunsten de natuur imiteren (wetenschap doet dat niet) en dat de kunsten sinds de oudheid niet vooruit zijn gegaan, terwijl in de wetenschappen wel vooruitgang is geboekt.

In de eerste verhandeling die geheel gewijd is aan de indeling der kunsten (Batteux, *Les beaux arts réduits à un même principe* (1746) komt de tuinkunst niet ter sprake. Batteux probeert aan te tonen dat imitatie van de schone natuur het basisprincipe van alle kunsten is.⁷⁾ Hij werd nagevolgd in zijn systeem om de kunsten te rangschikken door Diderot en de andere auteurs van de Encyclopedie van wetenschappen, kunsten en beroepen (1751-1780).⁸⁾

De daarin gemaakte indeling is kenmerkend voor de toenmalige positie

1. L.H. Albers, *Buitenplaatsen van Zuid Kennemerland (doctoraalscriptie)*, Utrecht 1979.

2. Cicero, *De ouderdom*, vertaald door H. Beek en E. de Ridder, Amsterdam, Antwerpen 1949, p. 31-33.

3. A.J. Dezallier D'Argenville, *La théorie et la pratique du jardinage*, (eerste uitgave 1709) Hildesheim, New York 1972 (herdruk van de uitgave van 1760), p. 4.

4. P. de la Cour van der Voort, *Bijzondere aenmerkingen over het aanleggen van pragtige en gemeene landhuizen, lusthoven, plantagieën en aenklevende cieraeden...* Leiden 1737.

5. Dezallier (zie noot 3), p. 17.

6. Jacques François Blondel, *De la distribution des maisons de plaisance et de la décoration des édifices en general*, 2 delen, Parijs 1737, 1738.

7. Paul Oskar Kristeller, "The modern system of the arts: a study in the history of aesthetics", in: P.P. Wiener en A. Noland (ed.) *Ideas in Cultural Perspective*, New Brunswick 1962, p. 180.

T R A I T É
DE LA DECORATION DES EDIFICES,
ET DE LA DISTRIBUTION
DES MAISONS DE PLAISANCE.

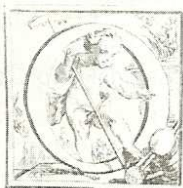

PREMIERE PARTIE.

Contenant divers exemples, tant sur les Décorations extérieures des Bâtimens, que sur le Jardinage.

CHAPITRE PREMIER.

De la Décoration des Jardins de propreté.

N peut par les exemples que la Nature & l'Art réunis ensemble, offrent à la vûe en beaucoup de lieux renommés, recevoir les meilleures leçons sur le jardinage; mais la difficulté de se transporter dans ces divers endroits, devient souvent un obstacle pour bien des person-

T. II. Part. I.

A

Titelgravure van het tweede deel van J.F. Blondel, *De la distribution des maisons de plaisance...*, 1738.

van de tuinen tussen de wetenschappen en de kunsten in. De "agriculture" (landbouw) en "jardinage" (tuinieren ofwel de hovenierskunst) worden als onderdelen van *botanie* tot de natuurwetenschappen gerekend, terwijl "Jardin" (een tuin) wordt gerubriceerd als kunstwerk. In de Encyclopedie wordt een samenvatting gegeven van het boek van Dezallier, zonder overigens de bron te vermelden. In een korte alinea wordt nog iets vaags over Engelse tuinen gezegd,

zonder deze af te keuren, hetgeen Blondel wel doet.

Bij Johan Hermann Knoop (*Beschouwende en werkdadige Hovenier-Kunst, 1753*) kan men in de "voorrede" lezen hoe hij de verwarring tussen kunsten en wetenschappen probeert te ontknopen. Kunsten en wetenschappen moeten een grondbeginsel hebben; zo zijn de aritmetica en geometrie de fundamenten

waarop o.a. de bouwkunde, de landmeetkunst, de teken- en schilderkunst rusten.

De natuurkunde is het grondbeginsel van de hovenier-kunst, wat betreft het kweken van gewassen.

"Elk Hovenier of Tuinoeffenaar" moet een "Natuurkundige" zijn in alle onderdelen. Wat die onderdelen zijn, blijkt wanneer Knoop bespreekt wat een hovenier allemaal moet weten: bodemkunde, cultuur van moes-, kruid-, bloem-, vrucht- en wilde-houtgewassen; kennis van 't broeien, cultuur van buitenlandse gewassen, botanie. "Daar en boven so wordt van een geschicht Hovenier ook vereyscht, dat hij verstand hebbe van de Geometrie of Meetkunst; van de Architectuure of Bouw-kunde, en wel voornamentlijk van 't aanleggen van cierlijke Tuynen, welke kennisse in de 2 gemelde wetenschappen gegrondvest is."

Enerzijds was het dus de hovenierskunst ofwel de wetenschap der botanie, anderzijds de meetkunde en architectuur waarop een geometrische tuin gegrondvest was.

De architectuur van geometrische tuinen was als vanzelfsprekend onder de bouwkunst gerangschikt.

Vergelijking der kunsten in Engeland

Anthony Ashley Cooper, Third Earl of Shaftesbury (1671-1731), lijkt een sleutelfiguur te zijn, omdat hij zich bezig hield met kunstfilosofie. Hij wordt wel beschouwd als de grondlegger van de moderne kunstfilosofie⁹ en gaf bovendien met zijn natuurfilosofie de aanzet tot het ontstaan van de landschapstuinen, al waren de vormen daarvan vooreerst nog niet duidelijk. Shaftesbury verstond onder de kunsten ook het bezig zijn met een tuin.¹⁰ Zijn filosofische geschriften hadden veel invloed, zowel in Engeland als op het continent, vooral in Duitsland.

Het is opvallend dat zodra de tuinarchitectuur zich afkeert van de toenmalige bouwkunst, door in de landschapstuin juist het onregelmatige in plaats van symmetrie, het verrassende in plaats van overzichtelijkheid en de slingerlijn in plaats van rechte vormen te benadrukken, de tuinkunst de

8. Diderot, d'Alembert (ed.), *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*, Stuttgart - Bad Canstatt 1967 (herdruk uitgave Parijs 1751-1780). "Jardin" p. 4459-60, werd in 1765 geschreven door D.J. = Monsieur le chevalier De Jaucourt.

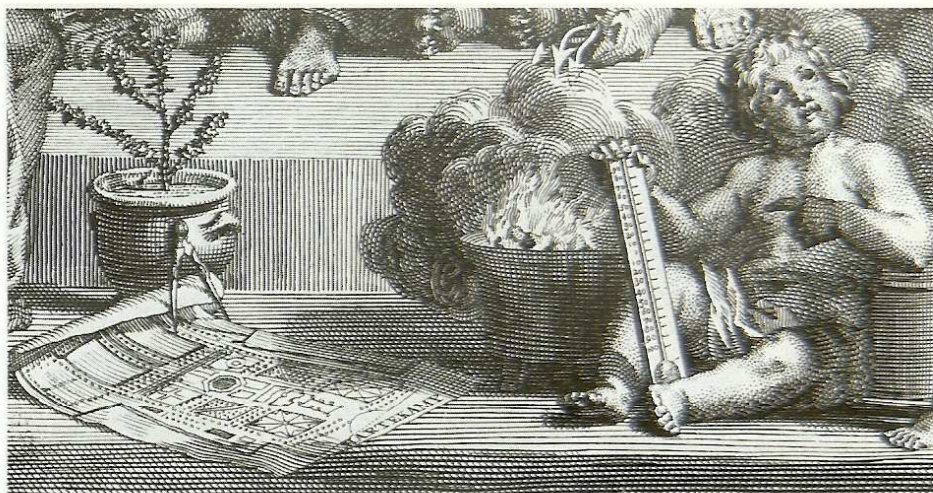
9. A. Hofstadter, R. Kuhns (ed.), *Philosophies of art and beauty. Selected readings in aesthetics from Plato to Heidegger*, Chicago 1976², introduction, p. XVI.

10. Kristeller, (zie noot 7) p. 187, noot 215.

mogelijkheid kreeg zich tot een zelfstandige kunstvorm te ontwikkelen. Zij wordt dan in nauw verband gezien met de poëzie en schilderkunst. Zoals in de renaissance de schilderkunst uit de ambachtelijke sfeer was verheven, door haar te vergelijken met de poëzie, een kunstvorm die reeds hoog in aanzien stond, zo vergeleek men in de 18de eeuw de tuinkunst met de schilderkunst en de poëzie. Door de dichter James Thomson werden in zijn gedicht *Seasons* (1726-1730) de poëzie, schilderkunst, architectuur en tuinkunst beschouwd als "the sister arts, knit in harmonious dance".¹¹ Alexander Pope vond dat de tuinarchitect Bridgeman in hoger aanzien stond dan hij als dichter, want "Gardening is more Antique, and nearer God's own work than Poetry".¹² Met andere woorden: de tuinkunst stond zelfs boven de dichtkunst.

"All gardening is landscape painting" is een uitspraak van Pope die de tuinaanleg in heel Europa meer dan een eeuw lang heeft beïnvloed.

Dit gezegde van Pope was gebaseerd op het feit dat men in de tuinen de compositietechniek van schilderijen probeerde na te bootsen. Men keek als het ware door een schilderijlijst in het landschap. De opvallende bomen werden daar geplaatst waar op een schilderij de mensen zouden voorkomen; diepte moest worden verkregen door de afwisseling van donkere en lichte kleuren, licht en schaduw. De perspectivische werking werd vergroot door de verder weg gelegen boomgroepen steeds dichter langs de zichtas te plaatsen, een truc die ook in de bouwkunst en in theaterdecors was toegepast. Men gaat het landschap bekijken, als was het een schilderij en de

Detail van prent door J. Wandelaar in C. Linnaeus, *Hortus Cliffortianus*, 1738.

woorden schilderachtig en pittoresk worden de standaard woorden waarmee bijvoorbeeld het uitzicht vanaf een kerktoeren wordt beschreven. Zelfs het woord "landscape" is afgeleid van een schilderij waarop een landschap is afgebeeld, zoals een "seascape" een zeestuk is. Voor de aanleg van de landschapstuinen liet men zich inspireren door schilderijen, zoals die van Ruysdael, met een ruig landschap met beken, omgevallen bomen of een graftombe, of van schilders die in Italië gewerkt hadden en een lieflijk, arcadisch landschap hadden geschilderd met Griekse en Latijnse spreuken en tempels. Ook in de eerste landschapsparken werden teksten neergezet, om de bezoeker tot gevoelens te inspireren, die met een bepaalde plek verbonden werden. In het opwekken van emoties, onder controle van de rede, zag men de overeenkomst met de poëzie.

Landschappelijke aanleg, een zelfstandige kunstvorm

Zoals gezegd werd pas met het ontstaan van de landschapstuinen de tuinkunst erkend als zelfstandige kunstvorm. Daar heeft ook toe bijgedragen dat noch de Franse, noch de landschapstuinen werden ingericht om er materieel voordeel mee te behalen.

Schrijvend in 1765 is Thomas Whately de eerste die de argumentatie voor de tuin "kunst" samenvatte, waarbij het van belang is te vermelden dat Whately geen tuinman, maar voormalig secretaris van de schatkist en parlamentslid was.

11. Geciteerd in Morris R. Brownell, *Alexander Pope and the arts of Georgian England*, Oxford 1978, p. 362 e.v.

12. David Jacques, *Georgian gardens, the reign of nature*, London 1983, p. 26.

Allégorie op de botanie. Vignet door A. van der Laan (1737) op de titelpagina van C. Linnaeus, *Hortus Cliffortianus*, 1738.

(Amortjes brengen planten uit de vier werelddelen. Minerva, godin van wijsheid en wetenschap staat links naast Botanie met plantenboek en pen. Asclepius, god van de geneeskunst (met slangenstaf) troont uit boven de zittende Tijd met zijn zeis. Links het voorplein van de hartekamp en de overplaats met koepel.)

J.H. Knop, *Beschouwende en werkdadige Hovernier-Konst*, 1753.

Hij begint de inleiding van zijn *Observations on modern gardening*, (1770) als volgt. "De kunst van het aanleggen van tuinen is deze eeuw dermate geperfectioneerd, dat haar een voorname plaats tussen de vrije kunsten toekomt. Zij is even superieur aan de kunst van het landschapsschilderen als de werkelijkheid staat boven de weergave daarvan. Zij is een stimulans voor de verbeelding en de goede smaak; en omdat zij tegenwoordig verlost is van de kluisters van de regelmaat en men haar heeft uitgebreid boven het huishoudelijk nut, horen de schoonste, eenvoudigste en edelste taferelen van de natuur tot haar gebied."

Al in 1771 verscheen een Franse vertaling van zijn werk onder de titel *L'art de former les jardins modernes ou l'art des jardins anglois*. Alleen al uit deze titel komt het kunstaspect duidelijk naar voren.

Omdat de tuinkunst meer uiteenlopende emoties kon opwekken dan de bouwkunst, stond zij volgens Henry Home (*Elements of Criticism*, 1762) boven de bouwkunst. Het vermogen om gevoelens op te wekken gold ook voor William Chambers als belangrijk argument in de verdediging van de tuinkunst. (*A dissertation on oriental gardening*, 1773.) Maar daarnaast vond hij een ongebruikelijk argument, waar hij zijn boek mee begint: "Amongst the decorative arts, there is none of which the influence is so extensive as that of Gardening." Immers om van de tuinkunst te genieten was het volgens hem niet nodig kennis van zaken te hebben, zoals bij de andere kunsten. Tuinen spreken iedereen aan en vervelen nooit vanwege hun voortdurende afwisseling. Chambers' argument was ongebruikelijk

omdat algemeen werd verondersteld dat voor het waarden van de kunsten juist kennis vereist was.

Beschouwd te worden als connaisseur, kunstkenner, was een belangrijk 18e-eeuws streven.

Frankrijk

Blondel was omstreeks 1750 docent en directeur geworden van de Ecole des Arts in Parijs. Zijn lessen zijn opgetekend in zijn *Cours d'Architecture* van 1771.

Daarin wijdt Blondel een hoofdstuk aan de oorsprong van de tuinkunst: "Bij ons is eigenlijk de tuinaanleg tot kunst teruggebracht, zoals de architectuur onder de Grieken tot een kunst werd."

Voor de Engelse landschapstuinen heeft hij geen goed woord over, maar de stelligheid waarmee hij vertelt dat de Franse tuinen tot een kunst werden, heeft hij wel aan de Engelsen te danken.

Positieve belangstelling voor de Engelse tuinkunst vindt men in het *Essai sur les jardins* (1774) van Cl.H. Watelet (niet te verwarren met Whateley, wiens werk hij gebruikte). Dit essay was bedoeld als onderdeel van een esthetische verhandeling waarin alle kunsten aan de orde zouden komen. Alleen al uit de bedoeling blijkt dat hij de tuinen tot de kunsten rekende. (De andere delen kwamen nooit tot stand.)

Verschillende argumenten werden genoemd om de positie van de tuinkunst tussen de andere kunsten te bevestigen, hetgeen er op wijst dat die positie nog niet zo vanzelfsprekend was. In de *Théorie des jardins* van J.M. Morel van 1776 staat nadrukkelijk in het voorwoord dat de tuinkunst zich tot de rang van de meest geachte vrije kunsten kan verheffen, omdat zij kennis, talent en smaak vereist.

Duitsland

In Duitsland accepteerde men de tuin- en parkaanleg als kunstvorm. Van Shaftesbury en anderen werd door C.C.L. Hirschfeld het idee overgenomen van de morele invloed van de beeldende kunsten, waaronder de tuinkunst, op de mensen (1775). In de tijd dat Hirschfeld zijn boek *Theorie der Gartenkunst* (1779-1785) schreef, werd nauwelijks meer bestreden dat de tuinkunst zich een plaats onder de kunsten verworven had.¹³⁾

Immanuel Kant (*Kritik der Urteilkraft*, 1790) rangschikte de tuinkunst onder de plastische kunsten, samen met beeldhouwkunst en architectuur. Aan de Leipziger Academie werd zowel oude Franse als nieuwe natuurlijke tuinkunst gedoceerd.

Goethe had zijn roman *Die Wahlverwantschaften* (1808) in een landschapspark gesitueerd.

Ludwig von Schell schreef in 1825 de *Beiträge zur bildenden Gartenkunst*.

Nederland

Omstreeks 1800 moeten de landschapsparken in Nederland een belangrijk punt van discussie zijn geweest. Opmerkingen over tuinen vindt men o.a. in de gedichten van Bilderdijk.

J.F. van Beeck Calkoen, hoogleraar in de natuurlijke wijsbegeerte en wiskunde te Leiden, nam voor zijn verhandeling *Euryalus over het schoon* (Haarlem, 1802) de landschapsparken tot voorbeeld. Origineel is hij niet want het thema van Plato, dat "het schoone en het goede één en hetzelfde zijn", was ook door Shaftesbury, Kant en Schiller (*Kallias, oder über die Schönheit*) al behandeld.

Van Beeck Calkoen schrijft zijn verhandeling in de toen veel gebruikte vorm van een samenspraak, in dit geval tussen Euryalus en Kallias, namen die de Griekse woorden voor goed en schoon suggereren. Euryalus vertegenwoordigt de mening van de schrijver; hij voert het betoog terwijl Kallias hem vragen stelt en opmerkingen plaatst, waardoor de schrijver zijn ideeën kan verduidelijken. Zij maken een wandeling naar de duinen, waar ze de zon zien opkomen. Intussen spreekt Euryalus over de onveranderlijke wetten van het schone, dat wil zeggen van de kunsten, want het schone mag men als kunst beschouwen en de kunsten hebben vaste regels. Schoonheid is gelegen in de orde en plaatsing der delen. Kallias merkt op: "Maar niet al, wat naar een zekere orde bestaat, is daarom schoon: eene lange rij bomen, allen evenwijd van elkander geplaatst, een tafreel waarin alles even

13. Dieter Hennebo, Alfred Hofmann, *Geschichte der Deutsche Gartenkunst*, Hamburg 1963, band III, p. 113.

uitvoerig en nauwkeurig behandeld is, is niet schoon, maar stijf; hoe juist alles ook zijn moge het verveelt: hoe kan dan orde een grondtrek des schoonen wezen?" De rechte lanen van geometrische tuinen worden hier afgekeurd ten gunste van de landschapsstijl, hetgeen ook blijkt uit de verklaring "men verstaat hier door Tuinkunst de Konst, om Natuurlandschappen enz., doorgaands Engelsche Partijen genoemd, aan te leggen. Zij is de Gartenkunst der Duitschers." Van Beeck Calkoen plaatst de tuinkunst onder de visuele kunsten, samen met de

schilder-, beeldhouwkunst en bouwkunst. (Datzelfde deed ook Blondel in 1771, maar die nam de architectuur nog als uitgangspunt, in plaats van de tuinarchitectuur.)

"Eindelijk behoort ook tot de schone kunsten der eerste orde, in welke het zinnelijke in dadelijke aanschouwing tot eenheid gebracht wordt, de Tuinkunst of die van hoven aan te leggen: deze heeft nog niet lang een rang onder de schoone Kunsten bekleed: de ouden (de schrijvers uit de oudheid) althans, bragten haar, zoo ver ik weet, nimmer tot dezelve." Evenals alle schone kunsten is ook de

tuinkunst volgens Van Beeck Calkoen niet gebonden aan de regels van het nuttige. "Zij is niet de konst om hoven tot moes- of ooftteelt, zelfs niet om bloem- en kruidhoven met het meeste nut en voordeel aan te leggen; ook heeft zij geene rechtstreeksche betrekking op de plant- en kruidkunde, en verschilt even zeer van deze, als de Bouwkunde van de konst om bewaame en gemakkelijke woningen te vervaardigen te onderscheiden is."¹⁴ Tot zover Van Beeck Calkoen.

Deze verhandeling is, zover ik weet de enige waar een Nederlander, die niet in praktische zin met tuinen bezig is, zo duidelijk stelling neemt voor de tuinkunst.

19de eeuw

In de loop van de 19de eeuw moest de tuinkunst in het buitenland haar pas verworven status weer prijsgeven¹⁵, of liever men bekommerde zich niet langer om de rangorde der kunsten en de status van de tuinkunst daarin. Men had het te druk met het kweken van bijzondere soorten en de liefhebberij voor exotische planten om nog langer aandacht te besteden aan de poëtische idealen en de schilder-kunstige principes, die bij de aanleg van de vroege landschapsparken een rol speelden en ze een plaats onder de kunsten bezorgd hadden. Typerend is de mening van J.C. Loudon die in 1840 schrijft: "Gardening as an Art of Culture, since the commencement of the present century, has made rapid progress; but, as an art of Taste, it has been comparatively stationary".¹⁶

De tijd van mijneren in de parken was voorbij. De sinds de Franse revolutie veranderde sociaal-economische omstandigheden hadden ook hun weerslag op de tuinen en parken. Grootgrondbezitters konden de dure aanleg van grote parken niet meer bekostigen. Terzelfdertijd kwamen er veel meer mensen die genoegen beleefden in en tijd en geld hadden voor het kweken van planten in hun "achtertuint". Deze ontwikkeling ging gepaard met andere opvattingen over de tuinaanleg. In Engeland vinden we die weerspiegeld in de ideeën en ontwerpen van Repton (1752-1818). Hij bestreed verheven idealen en besteedde daarentegen aandacht aan bloemperken en kweekmogelijkheden bij het huis. In Duitsland vond de breuk later plaats, na de jaren dertig. Toen Fürst von Pückler Muskau in 1834 zijn boek over parkaanleg uitgaf, schreef hij nog dat een

14. J.F. van Beeck Calkoen, *Euryalus over het schoon*, Haarlem 1802, citaten op p. 31, 43, 85, 86.

15. Kristeller, (zie noot 7), p. 205.

16. J.C. Loudon, *The landscape gardening and landscape architecture of the late Humphry Repton*, Farnborough 1969 (herdruk van de uitgave London 1840), p. V.

DES JACINTES,

DE LEUR

ANATOMIE, REPRODUCTION ET CULTURE.

Sic parvis componere magna solebam.

A A M S T E R D A M,
M D C C L X V I I I,

De titelpagina van het boek uit 1768 over hyacinten door de Markies van St. Simon, bewoner van Nieuw Amelisweerd, is typerend voor de stijlovergang van geometrische naar landschappelijke tuinen.

Titelgravure "La nature est à vous" in: Jacques Delille, *Les Jardins, poëme*. Parijs 1808.

aanleg op een grondidee moet berusten, wil het een gedegen kunstwerk zijn.¹⁷⁾ Overigens is illustratief voor de veranderde economische omstandigheden dat ook Pückler in 1845 wegens geldgebrek zijn park in Muskau moest verkopen. De koper was Prins Frederik van Nederland.

17. Fürst von Pückler Muskau, *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*, Stuttgart 1977 (herdruk van de uitgave van 1834), p. 18.

Besluit

Omstreeks 1770 was het algemeen aanvaard de tuinkunst als één der schone kunsten te beschouwen. De discussie daarover was in Engeland ontstaan. Zij werd al heel snel overgenomen door de verdedigers van de Franse tuin die wel een geheel ander karakter had, maar ook als kunst werd beschouwd, weliswaar in samenhang met de architectuur. De landschappelijke aanleg werd tuinkunst genoemd, zolang zij niet nuttig was en zolang de aanleg een eenheid vormde op basis van een allesoverheersend concept, waarin compositieprincipes uit de schilderkunst

en dichterlijke gevoelsassociaties een belangrijke rol speelden. Voor de eerste periode van de landschapsstijl is met andere woorden met vrij grote zekerheid aan te nemen dat wat in die tijd werd aangelegd, als kunst werd beschouwd. Voor de landschapsstijl, vanaf circa 1840, is dat moeilijker vast te stellen. De aanleg van openbare stadsparken, waar men in die tijd mee begon, vond plaats opdat de arbeiders zich op zondag op een gezonde manier konden verpozen. Onder de tuinarchitecten bleef het gevoel dat zij kunstenaars waren lange tijd bewaard. Voor H. Witte, E.C.A. Petzold, L.A. Springer en G. Bleeker was de term tuinkunst heel gewoon. Prof. dr ir J.T.P. Bijhouwer was "hoogleraar in de tuinkunst". In 1922 werd de Nederlandsche Vereeniging voor Tuinen en Landschapkunst, Bond van Nederlandse Tuinarchitecten opgericht, waarvan de naam later werd gewijzigd. Het werk van de leden van BNT werd gepresenteerd in het boek *Tuinen in Holland*, van 1932. In de laatste regel spreekt de auteur ir J.P. Fokker de hoop uit "dat de BNT erin slagen zal de tuinkunst tot hooger aanzien te brengen". Toen na 1940 de tuinarchitecten nauwelijks meer privétuinen ontwierpen, maar des te meer in overheidsdienst werkten, werd de indruk versterkt dat hun werk functioneel en nuttig was, en daarom geen kunst. Toch werd er volgens R.J. Benthem een niet aflatende strijd gevoerd de tuinarchitect als kunstenaar te erkennen. Hij schreef dit in het Groen-nummer dat ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de BNT uitkwam. In hetzelfde nummer treft men een artikel aan van Lodewijk Wiegiersma onder de titel "60 jaar tuinkunst; een schetsmatig overzicht", waarin dit punt opnieuw aan de orde wordt gesteld. Hij benadrukt het esthetische doel van de tuinarchitectuur en besluit zijn artikel met het "P.S." waarmee ook ik dit artikel wil beëindigen: "Onlangs werd Roberto Burle Marx tot "Honored Fellow" van de Koninklijke Haagse Kunstacademie benoemd, ... Dus toch de tuinarchitect als kunstenaar!"